

MARIA KRYSZTOFIAK

 <https://orcid.org/0000-0001-8396-6086>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

kry@amu.edu.pl

KULTURA PRZEKŁADU I KRYTYKI. FRIEDRICH SCHLEIERMACHERA MODELE TŁUMACZENIA W ROZWAŻANIACH PIOTRA DE BOŃCZA BUKOWSKIEGO

Abstract

The Culture of Translation and Criticism. Friedrich Schleiermacher's Translation Models in the Piotr de Bończa Bukowski's Studies

Friedrich Schleiermacher's philosophic-philological reflection forms the creative foundation of modern translation science. It creates spaces for constructing more and more inspirations in literature and culture through artistic translation also in the 21st century. In his monograph of the German theologian and translator Friedrich Schleiermacher, Piotr de Bończa Bukowski presents Schleiermacher's views on the exceptional importance of disseminating world literature through translation, various aspects of the choice of text and translator, translation thoughts and the requirements Schleiermacher set for literary criticism, and translation criticism in particular. The following article focuses on the concept of the thoughts of the German Romanticist and on the selection of research gateposts in the reading of the Polish comparative translator.

Keywords: Friedrich Schleiermacher, Friedrich Schlegel, Wilhelm August Schlegel, translation studies, rhetoric, hermeneutics, translator, thoughts of translation

Słowa kluczowe: Friedrich Schleiermacher, Friedrich Schlegel, Wilhelm August Schlegel, nauka o przekładzie, retoryka, hermeneutyka, tłumacz, metody tłumaczenia, krytyka przekładu

Wiedza o przekładzie, nazywana współcześnie translatoologią, była niegdyś domeną teologów, filozofów i filologów, a w czasach powszechnej globalizacji nauki i kultury znacznie poszerzyła swe pole badawcze, integrując takie dyscypliny, jak nowoczesne językoznawstwo, które zdominowało jej aparat pojęciowy. W połowie XX wieku w badaniach specjalistycznych nad przekładem coraz większą rolę odgrywają też nauki o kulturze, w tym estetyka, psychologia, socjologia, a nade wszystko komparatystyka tekstów kulturowych i nauka o komunikacji międzykulturowej. Ta zmiana paradygmatu przyczyniła się do powstania dyscypliny naukowej zwanej przekładoznawstwem. Ważną gałęzią przekładoznawstwa stało się poszukiwanie źródeł filozoficznych, które legły u podstaw badań nad przekładem literatury. Właśnie w tę rozległą przestrzeń transformacji tekstów kulturowych wpisuje się monografia o Friedrichu Schleiermacherze, inspiratorze nowego myślenia o tłumaczeniach artystycznych (de Bończa Bukowski 2020). Rozważania krakowskiego filologa-przekładoznawcy sięgają do istotnych dla rozwoju tych badań źródeł, usytuowanych w XIX stuleciu, w rozwoju filologii, krytyki literackiej i w podjętych wówczas staraniach o wykrystalizowanie nowych kategorii i koncepcji. Przekład nazywano wtedy pośrednictwem w literaturze i kulturze i wiązano z tłumaczeniem tekstów filozoficznych, literackich i teologicznych. Wszelkie nowe, późniejsze pomysły są bowiem zakorzenione w historycznych koncepcjach przekładu, a autorzy tych innowacji (Bachmann-Medick 2004, też 2004:155–165) niekiedy sami powołują się na pośrednictwo w dialogu kultur. Pojęcie to zostało w XIX w. określone w rozmowach Johanna Wolfganga Goethego z jego sekretarzem Johannem Peterem Eckermannem jako nadanie szczególnej roli literaturze światowej, przyswajanej poprzez tłumaczenia. Najnowsza polska książka o Schleiermacherze objaśnia, kto w tamtym czasie miał wpływ na kształtowanie nowej myśli o przekładzie, ówczesnie związanej głównie z klasyczną retoryką.

Friedrich Schleiermacher (1768–1834), urodzony we Wrocławiu niemiecki teolog, filozof, filolog, tłumacz i krytyk, który swą drogę naukową związał z Berlinem i Królewską Akademią Nauk, zasłynął z ukształtowania koncepcji rozwoju filologicznych kontekstów, dzięki czemu możliwe było ustanowienie nowego spektrum teoretycznych i pragmatycznych zaleceń w dziedzinie nauki o przekładzie i krytycznych komentarzy o tłumaczonych tekstach. Ponadto zaczęto modelowo eksponować usytuowanie przekładów w kanonie literackim, kierując się przede wszystkim formą utworu, jego tematyką oraz stopniem obcości lub bliskości wobec kultury ojczystej. Sukces intelektualny Schleiermachera ma swe źródło także w stworzonym

przez niego kręgu zaprzyjaźnionych specjalistów, tzn. filologów, pisarzy i tłumaczy, jak Friedrich Schlegel i jego brat, tłumacz dzieł Szekspira August Wilhelm Schlegel. Polski autor monografii o Schleiermacherze referuje wnikliwie założenia, tezy, pojęcia i definicje przekładoznawcze Schleiermачera, eksponując ich pokrewieństwo z przedromantycznym (Johann Gottfried Herder), a także oświeceniowym (Wilhelm Leibniz, Johann Christoph Gottsched) dyskursem humanistyki. Uwidocznione jest to w odniesieniu do refleksji teoretycznej, kształtowanej w dyskusjach czy w korespondencji, przede wszystkim ze wspomnianymi filologami, braćmi Schlegel, także z pisarzami, m.in. Novalisem. Pragmatyczną płaszczyzną odniesienia było dla Schleiermачera i jego adwersarzy dokonywanie wyboru tłumaczonych tekstów, stanowiących wyzwanie dla teoretyków i krytyków. Wybór ten ukierunkowany był na utwory filozoficzne, teologiczne, literackie i dotyczące historii sztuki. W ścisłym związku z doбором tekstów postrzegano wówczas stosunkowo transparentnie określone kryteria wyboru tłumaczy z grona pisarzy, filozofów, teologów, zwłaszcza zaś filologów. Tak więc wśród tłumaczy znaleźli się wybitni pisarze, równocześnie słynni tłumacze literatury starożytnej, dzieł Szekspira, a także arcydzieł literatury włoskiej, francuskiej czy hiszpańskiej, m.in. Friedrich Gottlieb Klopstock, Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Hölderlin, Martin Wieland, Ludwig Tieck, filozofowie, teolodzy i filolodzy Johann Gottfried Herder, bracia Friedrich i August Wilhelm Schleglowie, Johann Heinrich Voß, Wilhelm von Humboldt. Za sprawą pielęgnowanej przez Schleiermачera kultury dialogu możliwe okazało się sprecyzowanie refleksji o różnorodnych aspektach przekładu, prowadzących do stopniowego kształtowania modelowych działań w zakresie naukowej krytyki tłumaczonych tekstów. Drogi refleksji Schleiermачera zarysowane i zdefiniowane zostały w esejach, szkicach i wykładach dotyczących retoryki, hermeneutyki, dialektyki, języka i stylu, klasyfikacji i metod tłumaczenia, jak sam je określał.

W poszczególnych częściach monografii krakowskiego autora znajduje się skrupulatna prezentacja treści i znaczenia wykładów Schleiermачera, w tym jego kanonicznego dla nauki o przekładzie wykładu, przełożonego zresztą przez Piotra de Bończa Bukowskiego pt. *O różnych metodach tłumaczenia* (oryg. *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*, 1813); zawierają one także inne przyczynki do teorii przekładu Schleiermачera i Friedricha Schlegla, opisy modeli tłumaczonych tekstów oraz koncepcję tworzenia modeli krytyki przekładu, a wreszcie także uwagi z warsztatu Schleiermачera jako tłumacza Platona. Dorobek niemieckiego filologa

został przejrzyście usystematyzowany, przy czym można odnieść wrażenie, iż różnorodność poruszanych tematów i wielorakość form wypowiedzi tworzy całość, rozumianą współcześnie jako kultura tłumaczenia i komentowania przełożonych utworów, czyli krytyki przekładu. Dowodzą tego zwłaszcza analizy i komentarze Schleiermachera i Friedricha Schlegla do przekładów literatury światowej, głównie starożytnej, na język niemiecki, wreszcie własne przekłady Schleiermachera. Cenne dla współczesnej krytyki przekładu pozostają sugestie dotyczące analizy przełożonych utworów, ukierunkowane nie tylko na niepowtarzalne cechy konstytutywne oryginału, lecz także na niepowtarzalność modeli krytyki przekładu. Zaczerpnięty częściowo od Friedricha Schlegla katalog zadań krytyki podkreśla takie elementy, jak znajomość oryginału, szczegółowa acz wyrafinowana rekonstrukcja sposobu myślenia autora oraz poszukiwanie kultury słowa. Na stanowisko metodologiczne nauki o przekładzie przetransferowano te cechy w drugiej połowie XX w., odnosząc zadania krytyki do decyzji podejmowanych przez tłumacza oraz do sugestii dla krytyka, który powinien zapoznać się starannie z filozoficzną i estetyczną sferą oryginału. Określenie „krytyka przekładu” bywało jednak nadal przyczyną nieporozumień (Reiß 1982:14) polegających na przekonaniu o sprowadzeniu roli „krytyka” wyłącznie do korygowania błędów językowych w tłumaczeniu.

Konstruktorzy ówczesnej nowej myśli: Leibniz, Herder, Schleiermacher i bracia Schleglowie, uformowali zasady stylistyki, której podstawą miała być nauka o języku. Przy czym chodziło im o język znaków, obraz rzeczy, sztukę porządkowania i wyboru środków językowych, zwane przez nich sztuką wysłowienia. De Bończa Bukowski pokazuje ową nowoczesność modelowania krytyki przekładu na przykładzie recenzji pisanych przez samego Schleiermachera czy Friedricha Schlegla, a mianowicie recenzji Schlegla, będącą krytyką *Don Kichota* w tłumaczeniu Ludwiga Tiecka oraz Schleiermachera o tłumaczeniu *Makbeta* autorstwa Friedricha Schillera. Oprócz kwestii czysto translologicznych, teoretycznych i pragmatycznych, recenzje te podejmują temat kształtowania czytelniczego kanonu literatury światowej oraz kanonu dla teatru, sytuują się także szerzej w obrębie dyskursu o recepcji Szekspira w Niemczech. W związku z sugestiami sposobów tłumaczenia pism filozoficznych czy teologicznych i utworów religijnych powraca problem nieodłącznie z tym związany, już od czasów św. Hieronima, a potem Lutra, mianowicie translatorski dylemat wyrażenia ducha lub litery tekstu, który sam w sobie niesie elementy niewyraźne. Wśród wielu dyskusji podejmowanych przez Schleiermachera na pierwszym planie,

także w książce de Bończa Bukowskiego, pozostaje specyfika krytyczno-literackich i przekładoznawczych przemyśleń oraz ustanowionych przez niemieckiego autora kategorii, takich jak dialektyka jako zakładająca różnicę sztuka rozmowy, przekład jako praca nad porozumieniem w celu osiągnięcia tożsamości pojęć, obrazów, a więc, uogólniając, jako istotny czynnik w procesie ewolucji uniwersalnej duchowości, a docelowo: przekład jako sztuka i w tym sensie jako kategoria interdyscyplinarna. Dalej pojawia się również nieprzekładalność, w której tożsamość jest nieosiągalna, oraz specyfika języka filozofii i języka nauki. Zgodnie z romantyczną koncepcją całościowego oglądu świata, przekład, jako instrument poznania, rozumienia i transferu, współtworzy jego istotę. Schleiermacher ma w zanadrzu całą paletę sformułowań, polecanych nie tylko jemu współczesnym, jak na przykład: wynalezienie oryginału na nowo, autentyczność/wierność przekładu, jedność formy i treści, zaistnienie autora w przekładzie. Tłumacza postrzegaliśmy romantyczny filolog w roli pośrednika, który niemieckim czytelnikom przekaże Platona w helleńskim kostiumie. W jakim stopniu Schleiermacher zrealizował swą koncepcję, monografia krakowskiego badacza pokazuje na przykładzie komentarzy *Fajdrosa* Platona w tłumaczeniu Schleiermachera. Cytowane w monografii komentarze, m.in. Friedricha Schlegla, a ze bliższych nam np. Derridy, skupiają się przede wszystkim na oglądzie całości oraz na wybranych szczegółach, takich jak gry słowne, de Bończa Bukowski przytacza również polskie tłumaczenia dialogu, w tym te najnowsze, np. Edwarda Zwolskiego z 1996 roku, oraz szwedzkie Jana Stolpego z 2001 roku.

Oczywiście różne, zwłaszcza te bardziej dynamiczne, etapy rozwoju danej dyscypliny nauki mogą pogłębić, poszerzyć znane i przydatne dotąd instrumentarium badawcze, czy wręcz wykreować całkowicie nowe. Służą temu m.in. badania komparatystyczne (Strelka 1970), skupione na analizie procesów przyswajania dzięki przekładom przez różne literatury pewnych wzorców. Przykładem może tu być fascynacja szwedzkich pisarzy powinnowactwem z austriackim laureatem nagrody Nobla Peterem Handkem (Sem-Sandberg 2008: 233). Jest to zarazem ważna współczesna wersja funkcjonowania kultury obcości, kategorii odnotowanej także w przestrzeniach dyskusji Schleiermachera. Nauka o przekładzie to z pewnością jedna z dynamicznie rozwijających się subdyscyplin neofilologii, szczególnie jeśli za Zygmuntem Baumanem przyjmiemy, że język, literatura i kultura stanowią wyzwanie do tworzenia kulturowych utopii, co w translatoologii może przekładać się na coraz to nowe, niekonwencjonalne perspektywy,

jak choćby właśnie w komparatystyce (Schultze 1999). Takie kryteria prawidłowego tłumaczenia artystycznego, jak zrozumiałość i wzbudzenie zainteresowania, czy takie słowa kluczowe pojawiające się w dyskusjach z czasów Schleiermachera, jak norma stylistyczna i konsekwencje odstępstwa, instrumenty retoryczne, sztuka wyboru i porządkowania, transferu tego, co obce i niezrozumiałe, nieprzekładalność i różnorodność rozwiązań, były znane już wcześniej, choć wyartykułowane niekiedy inaczej, np. w pismach Arystotelesa czy Platona. Schleiermacher jako tłumacz Arystotelesa i Platona wprowadził do ówczesnego dyskursu o tłumaczeniach artystycznych pojęcie sztuki przekładu, uczącej szacunku dla obcości i kształtującej w narodzie przyjmującym przekłady dobrze pojętą cechę gościnności. Owa romantyczna etyka obcości stanowiła istotną część jego hermeneutycznej refleksji o tłumaczeniu i hermeneutycznej naturze tłumacza, pośrednika inicjującego rozumienie i interpretatora wyjaśniającego sens dzieła. Miało to być pośrednictwo o charakterze twórczym, artystycznym. Szczegółowe założenia dotyczące procedur translatorskich, celu tłumaczenia, konkretne rozwiązania niektórych problemów w odniesieniu do języka niemieckiego, wskazania i definicje przekazał Schleiermacher we wspomnianym wcześniej wykładzie wygłoszonym w Pruskiej Akademii Nauk *O różnych metodach tłumaczenia*. Jest tu sporo materiału nadal jak najbardziej aktualnego, także w sensie terminologicznym, ale jednocześnie również nieco sugestii skłaniających obecnie do polemiki. Jednym z takich zagadnień jest Schleiermachera dystans wobec nowatorstwa językowego.

De Bończa Bukowski pokazuje różnorodność związków terminologiczno-merytorycznych, sygnalizując m.in. trop prowadzący do filozofii poznania w *Rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego* (1690) Johna Locke'a, szczególnie w sferze konstruowania norm stylistycznych i figur retorycznych, umożliwiających pełne porozumienie. Podstawę poszukiwania tego rodzaju związków stanowi u Schleiermachera krytyka języka, tak jest też w konstruowaniu przez autora omawianej książki przestrzeni komparatystycznych. Stąd nakreślenie swoistej panoramy sięgającej po refleksję krytyków języka, filozofów, translatorów, komparatystów w XX i XXI stuleciu, jak m.in. Richard Rorty, Paul Ricoeur, Rainer Kohlmayer, Theo Hermans. Konsekwentnie i inspirująco nakreślona wielość przestrzeni przekładu i krytyki Schleiermachera prowadzi autora monografii do wysnucia konkluzji, iż na podstawie współtworzonego przez Schleiermachera dyskursu przekład w sensie transferu i sztuki obecnie pojmujemy jako kategorię

transdyscyplinarną, interdyscyplinarną i dialektyczną, umożliwiającą zrozumienie odmienności.

W skrupulatnym przedstawieniu tak wielowarstwowej problematyki pomocne okazały się nie tylko teksty oryginalne samego Schleiermachera, lecz również pisma badaczy jego twórczości – niemieckich, europejskich, ponadto nowsze publikacje dotyczące problematyki filozoficznej, filologicznej, translologicznej, również polskich autorów. Dobrze, iż Piotr de Bończa Bukowski potrafi dostrzec także brak merytorycznych walorów literatury krytycznej o Schleiermacherze, dotyczy to szczególnie polskich publikacji, wśród których autor monografii wskazuje wręcz na plagiat Macieja Potępy.

Piotr de Bończa Bukowski wnosi do nauki o przekładzie nowe przemyślenia, jego interdyscyplinarna książka o Friedrichu Schleiermacherze wyróżnia się wielowymiarową kompetencją, nie tylko przedstawia koncepcję Schleiermachera wykreowania kryteriów, zasad czy kategorii istotnych dla badań nad przekładem artystycznym, lecz stanowi znaczące uzupełnienie aktualnego, komparatystycznego stanu badań nad przekładem szeroko rozumianych tekstów kultury, umacnia nadto w przekonaniu, iż kultura słowa, kultura przekładu i krytyki współtworzą kulturę dialogu.

Bibliografia

- Bończa Bukowski, Piotr. de. 2020. *Friedricha Schleiermachera drogi przekładu. W kręgu problemów języka i komunikacji*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bachmann-Medick, Doris (red.). 2004. *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, Tübingen: A. Francke.
- 2004. *Kulturanthropologie und Übersetzung*, w: H. Kittel (red.), *Übersetzung Translation Traduction*, Bd.1., Berlin, New York: de Gruyter, s. 155–165.
- Reiß, Katharina. 1982. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, München: Max Hueber, s.14.
- Sem-Sandberg, Steve. 2008. *Språkbilder – hur ser det oöversättbara i litteraturen ut*, w: L. Kleberg (red.). *Konsten att översätta*, Södertörn: Södertörns Högskola, s. 233–244.
- Schultze Brigitte. 1999. *Perspektywy polonistyczne i komparatystyczne*, przeł. K. Jaśtał, B. Kozak, M. Sugiera, Kraków: Universitas.
- Strelka, Joseph. 1970. *Vergleichende Literaturkritik*, Bern: Francke.